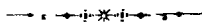

Հանոյք՝ ինչու՞նք տաճարապետ
 Սին ցընծուքին՝ արդասիք
 Անցած զացած վախի, ուստի ցընցուեցաւ,
 Վախցաւ մահէն ո՞վ որ նախ կհանքը կ'առէր,
 Ուստի երկայն ասպնապնեցում մէջ մարդիկ
 Սառած, լաւամուշ, դաշկահաբ
 Քրքրաբնեցան ու զոփացին, տեսնելով
 Շրջապայագեր՝ մեզի դէմ
 Շանթերն, ամպերն ու հովերն

Ո՞վ մարդասէր բընուքին,
 Ասո՞նք են քու պարզեւնեքդ.
 Յընծուքին են ասոնք են՝
 Ձոր կու տաս զուն մահացուաց:
 Նեղութիւնէ ազատիւն
 Ի ցընծուքին մեզ համար:
 Նեղութիւններն առատորէն կը սքսիտեն.
 Վիշապ կու գայ ինքնակամ.
 Եւ այն քըլիկ մ'իսկ հաճոյքն՝
 Որ տաճարապետ երբեքն հրաշքով կը ծընի,
 Մեծ շաճ մըն է, Ո՞վ զու սերունդ մարդկային,
 Ամառնորդուն սիրովի, շատ բախտաւոր՝
 Եթէ առբուի ցաւէ մը շունէ առնել քեզ.
 Երջանի՛կ՝ մահն կթէ քեզ
 Ամէն ցաւէ բըժըշկէ:

Թարգմ. Հ. Ա. ՂԱՅԻԿԵԱՆ

ԿԵՕԹԵ ԵՒ ՀԻՒԿՈՅ.

Հոովմական գիշերներու պայծառու-
 թեան մէջ, դարաւոր ծառերու տակ և
 Villa Borghese-ի սքանչելի ծառուղիներ-
 րուն մէջ, ինչքն պիտի խօսին իրարու հետ
 երկու ամենաբարձր բանաստեղծներ, զորս
 երկու անդրինքը յաւերժացուցած են՝ մեծ
 Մօր՝ Հոովմայ առջև: Թերես այս «մե-
 ռելոց զրուցատրութիւնը» լի պիտի ըլլայ
 ներդաշնակութեամբ և պարզութեամբ ինչ-
 պէս իշխանան ծաղկազարդ ուղիներունը.
 այս երկու բանաստեղծները, ողջութեան
 ատեն, ունէին տարբեր ըմբռնում գեղեց-
 կի, տարբեր գիտակցութիւն:

Կեօթի ազդեցութիւնը Հիւկոյի վրայ: —
 Վիկտոր Հիւկոյ՝ վիպական դպրոցով՝
 գերմանացի բանաստեղծին մէջ ողջու-
 նած էր իր կարապետը կամ զոնէ նա-
 խորը՝ հին կապերէն ազատած արուես-

տի մը մէջ: Իւր զօրաւոր լաւատեսութիւ-
 նը շուտով անցնել տուաւ իրեն խռովա-
 յոյզ հասակը՝ յորում իր փամանակի բո-
 լոր երիտասարդները նախանձաւոր էին
 վերթէրի, թէպէտ իր նախկին մի քանի
 վիպասանութեանց մէջ գերծ չէ ինքն ալ՝
 վերթերականութենէ: Սակայն Հիւկոյ կէ-
 թէէ զեռ ուրիշ ազդեցութիւն ալ կրած
 է և զայն սիրել կ'ընդունի: «Հան տ'իւ-
 լանտ»ի զլիւս մը մէջ Ֆրանսիէն առած
 է տապանագիր մը. 1828ին նամակի մը
 մէջ կը խօսի «մեծ բանաստեղծ կէօթէ»ին
 վրայ: Եւ եթէ վերջէն Պիանքան կ'երա-
 զէ՝ «Արքայն կը զբօսնու» ի մէջ՝ անծա-
 նօթ ասպետը՝ որուն եկեղեցւոյ մօտենալը
 անօգուտ եղած է, եթէ Ռիւ Պլայի մէջ
 թագուհին՝ վշտալից աղօթելով կ'իշխայ
 Աստուածածնայ առջև, եթէ Լուքրէցիա
 Պորճիայի մէջ «ի խորոց»ը յանկարծ կ'ո-
 ռոտայ ինչպէս Ֆրանսիի մէջ Dies irae-ն.
 և եթէ Փլաուտիոյ Ֆրոլլոն՝ Notre Da-
 me de Paris-ի մէջ «իւր երիտասարդու-
 թեան մէջ արդէն անցած է մարդկային
 ծանօթութեանց ամբողջ շրջանակէն»,
 պատճառն այն է որ կէօթէի թատերախա-
 ղը բանաստեղծին երեակայութեան մէջ
 հետքեր ձգած է: La Ronde du Sab-
 bat-ն՝ պարերգի մը վերածուած՝ «Վալ-
 փուրգիսի գիշերն» է՝ Բրոմուէլի յառա-
 ջարանը կը յիշեցնէ Apprenti sorcier-ն
 և Roi des Aulnes-ը, Մեֆիստոֆէլն և
 Ֆրանսուը, և ազնուօրէն առարկութիւն
 մը կ'ընէ «գերազանց բանաստեղծին», որ
 կ'ըսէ թէ բանաստեղծութեան մէջ չեն
 կրնար պատմական անձնաւորութիւններ
 ըլլալ, գաղափար մը՝ զոր վիկտոր Հիւ-
 կոյ պիտի ընդունէր քառասուն տարի վերջ
 Torquemada-ի յառաջարանին մէջ ուր
 կը հրամայէ «իրականը գաղափարականին
 ենթարկել», զոր իմաստասէրը կը պար-
 տաւորուի ընել՝ «գործողութիւնը ամբող-
 ջացնելու համար՝ եթէ իրեն անկատար ներ-
 կայանայ»:

Հիւկոյ ալ մասնակցեցաւ գաղղիացի վի-
 պականներուն՝ որ իրենց յարգանքը ըն-
 ծայեցին Գերմանիոյ ծեր բանաստեղծին,

յետոյ զանազան պարագայից մէջ կը տեսնենք զարմացումի մտածութիւններ ու խօսքեր ուղղուած առ կէօթէ: «Հոռվմէական երեքերգութեանց» միջակ թարգմանիչ մը վիկտոր Հիւկոյի կ'ընծայէ զայն, համարելով որ «պիտի ըլլայ ինքը Գաղղիոյ համար՝ ինչ որ է կէօթէ Գերմանիոյ»: Ինչպէս դիմանալ այսպիսի հրապուրիչ բաղդատումի մը: Հիւկոյ կը պատասխանէ. «Ես այս մեծ բանաստեղծին, այս բեղնաւոր մտածողին, այս կատարեալ հանճարին վրայ միշտ մեծ զարմացում մ'ունեցած եմ»¹ Եւ կը յարէ. «Ինձ կը թուի թէ՛ Լուտերէն վերջ գերման մտքի ամենաբարձր արտայայտութիւնն է կէօթէ»:

Այս էր Հիւկոյի՝ կէօթէի վրայ ունեցած զարմացումի ամենաբարձր բացատրութիւնը: Եւ 1841ի յունիս 3ին՝ Գաղղիոյ ճեմարանի մուտքին ճառին մէջ կ'ըսէ. «Մեծն կէօթէի մահուընէ վերջը գերման միտքը ստուերի մը մէջ թաղուեցաւ. Պայւրնիս և Ուօրը Սթոթի մահուընէն վերջ՝ անգղիական բանաստեղծութիւնը չիջաւ, և այս վայրկենիս՝ գաղղիական մատենագրութիւնն է միայն՝ որ փայլուն է և կենդանի»:

Կէօթէի դատաստանները և սպտորուքիսները:

Իւր հեռաւոր վայմարին մէջ, կէօթէ հետաքրքրութեամբ մը կը հետեւէր գաղղիական ղեկավարիթ մատենագրութեան, մասնաւորապէս Le Globe-ը կարդալով: Կէօթէ Հիւկոյի վրայ շատ կը զարմանար, զինքը Մանծոնիի հետ կը բաղդատէր, ամենէն շատ անոր ոտանաւորները կը սիրէր, մանաւանդ Les deux Iles-ը որ իրեն շատ գեղեցիկ երեցաւ: Շատ կը հետաքրքրուէր զասականներու և վիպականներու կոնքներով. Hernaniի յաղթութեան լուրը աննկուն՝ զոր դեռ չէր տեսնէ՝ ըսաւ. «Վիկտոր Հիւկոյ բարձրագոյն յատկութիւններու տէր մարդ է և տարակոյս չըկայ որ ան պիտի օգնէ գաղղ. բանաստեղծութեան նորոգուելու գործին. բայց եթէ վախճալու բան մը կայ այն է որ, եթէ

ինքն ալ չըլլայ՝ գէթ իր աշակերտները շատ պիտի մղեն գաղղ. մատենագրութիւնը իր գծած ճամբուն մէջ»: Բայց քիչ վերջը Notre Dame de Paris-ն իրեն դժկամակութիւն և տհաճութիւն միայն պատճառեց, Ա. հատորը կարդալէն վերջ երկրորդը չէր ուզեր կարդալ. «Ինչո՞ւ համար մարդ մը որ մինչև հիմայ պահած է ճշմարտութեան զգացումը՝ այժմ այդպիսի պարսաւելի բաներու կը հետեւի»: Երբ երկրորդ հատորն ալ կարդալու վրայ էր, դեռ չլնցուցած՝ կը կրկնէր. «Հոգեբանութեան և գործողութեանց մէջ ճշմարտանմանութեան ամէն հետք քիչ քիչ անպիտանութեանց քառսին մէջ կը կորսուի»: Երբ այս վիպասանութեան լաւ յատկութիւնները կը զովէ, կը վախճայ թէ մի՞ գուցէ ինքն ալ դիւթուած ըլլայ այն արուեստէն՝ որ զուրկ է խոր ճշմարտութենէ: Կէօթէի դառն և խիստ քննադատութիւնը կը տէէ. կարծես բռնադատուած ըլլայ դեռ յուսահատարար կուրիլ զարմանալի և անոնի հրէշին դէմ: «Փէշ կ'ըլլամ տեսնելով այն պաճուճապատանքը՝ զոր հեղինակը իբր մարդ կ'ուզէ քայքայել, զոր անտեղի կերպով կը շարժէ, կը չարչրկէ և որուն վրայ յիմարի մը պէս կը խօսի»:

1831-ի վերջերս՝ կէօթէ Հիւկոյի արտաքոյ կարգի բեղնաւորութեան վրայ կը ցաւի. «Երկու ողբերգութիւն և մէկ վիպասանութիւն շատ են տարուան մը համար. կարծես դրամ թողվելու համար միայն կը գրէ, ես զինքը հարստանալ ուզելուն համար չեմ պիտարակեր, և ոչ ալ վայրկենական փառք մը փնտռելուն: Միայն թէ՛ եթէ կ'ուզէ ճշմարիտ տեսական փառք մը ստանալ՝ պէտք է քիչ գրէ և շատ աշխատի»: Marion Delorme կէօթէի համար փաստ մըն էր. ասոր մէջ միայն մէկ ազգու ողբերգական արարուածի նիւթ կար. աւելորդ էր այդ գործողութիւնը հինգ երկայն արարուածներու մէջ ցանցնել: Այնուհետև բնաւ իր կենաց վերջի ամիսներուն մէջ՝ կէօթէ չխօսեցաւ Վիկտոր Հիւկոյի վրայ:

Վիկտոր Հիւկոյ Կօքսի դեմ. — Կէօթէի այս գաղափարները, մինչև Eckermann-ի հետ խօսակցութեանց հրատարակուիլը (1862-63) ծանօթ չէին գաղղ. բանաստեղծին: Գրքին տարածուիլը Գաղղիոյ մէջ, ընդհանուր հաւանութիւնը՝ զոր գտան արդի մատենագրութեան ողորմական Արամազդին օրէ օր ըրած քննադատութիւնները, զՀիւկոյ անտարբեր չձգեցին: Եւ եթէ շատ յանգուզն է հաստատուիլ թէ՛ այնուհետեւ Հիւկոյի խիստ խօսիլը Կէօթէի գերման մեծ բանաստեղծին վրայ՝ անոր քննադատութիւններէն ծագած ըլլայ, զոր Սէնթ-Պէտլ «արդի և ամէն ժամանակի աւսնամեծ քննադատը» կ'անուանէ, սակայն տարակոյս չկայ որ Կէօթէի վրայ գաղղ. բանաստեղծին ունեցած գաղափարը շատ փոխուեցաւ:

Արդէն երկուքին մէջ պաղուծիւն կար. խօսակցութեանց հրատարակութիւնը զայն նուազեցնելու համար չէր եղած: Վիկտոր Հիւկոյի համար՝ Կէօթէ այլեւ լմնացեր է. Կէօթէ մեծ մարդկանց աստիճանէն ինկեր է, զերթէ զերթէ դադրած է նոյն իսկ մեծ բանաստեղծ ըլլալէ, որուն վրայ կամ գէշ կը խօսի կամ բան մը չըսեր. «Պէթճովէն կ'արտայայտէ գերմանական ոգին, ... Այն սուրբ մշուշին մէջ՝ ուր գերմ. ոգին կը շարժի, ... Կէօթէ անտարբերութիւն կը դնէ»: Այլուր Կէօթէի մէջ մարդը և քաղաքացին կը նախատէ, ողբերգակ բանաստեղծին նոյն քննադատութիւնը կ'ընէ ինչ որ ան իրեն ուղղած էր. զայն այլեւ մտքի վարպետներուն մէջ չի դասեր: «Եւ զԿէօթէ չեմ սիրեր: Մարդը ինծի համար բանաստեղծը փնացուց: Թոյլ սիրտը հանճարը կը նուազեցնէ»:

Այսպէս կամաց կամաց այս երկու մարդկան մէջ երթալով պաղուծիւնը աւելի շատցաւ: Ինչո՞ւ ցաւիլ ասոր վրայ, քանի որ իրենց հանճարները գիրաւ հասկնալու համար չէին եղած: Պիտի բաւէր արդեօք բարեկամ անձի մը հաշտեցուցիչ գործը, վերհաստատուելու համար համակրութեան այն հոսանքը, որ խորտակուած էր Կէօթէի դառն բայց անկեղծ դատաստան.

ներով, և Հիւկոյի թերևս ոչ բուրբովին անշահաւէր պատասխաններով: Ստուգիւ, ոչ: Երկու տարբեր յղացումներ կ'իշխեն երկու բանաստեղծներու մտածութիւնը վրայ: Մին մենապաշտօնեան (monisme) կը հետևի. կը համարի թէ տեւզերը ամենահամասեւ վիճակէ մը անդադար դէպի զանազանութիւն կը դիմէ: Երկուութեան սկզբունքը (dualisme) միւսին իմաստասիրութեան և կրօնքին հիմն է. բարւոյն և չարին անընդհատ պատերազմը կ'ընդունի. ահաւոր կռիւ, բայց ոչ յաւիտենական, վասն զի ան կը յուսայ՝ որ երբ ժամանակը լրանայ՝ Որմիզդ Արհմի պիտի յաղթէ: Այս ընդարձակ խորէն՝ բոլոր միւսները կը ծագին. այս է կարելոն և մեծը. միւսները ոչինչ են: Եւ հիմայ երկու մեծ միտքերը՝ Հոռովմէական գիշերներու պայծառութեան մէջ ինչ պիտի ըսեն իրարու:

Թարգմ. Հ. Գ. ԼԱՋԱՐԵԱՆ

ՄԱՅՐԸ

Հետեւալ եղբերկը — գողտր՝ իմչպէս մօր մը ծայմը — կը զգացնէ ամբողջ Թարմութիւնը կեանքի արշալոյսիմ:

Հոս մայրը պահպանում հրեշտակի կերպարանքով՝ առած է, կամզմած իր դողդուշն մամուկիմ քով: Եւ ինչ հետում՝ ուրիշ մը մոյմքամ սիրում, մոյմքամ ամմի, բայց թշուառ. — որք մըմ է: Ամբողջ երգը անուրիւն կը շնչէ, սովրեցմիւնով մամկնմ ծանչնալ ոչ միայն մօր էութեան բոլոր սրբագմութիւնը, այլ մակ գթալ ամոնց՝ որ գուրկ եմ ամկից, — քերթուածիս — որում ֆրամսակամ ըմտագիրը հոս կը հրատարակուի առաջիմ ամգամ — հեղինակը՝ Ֆրամսացի երիտասարդ բամստեղծ մ'է Խտալիոյ մէջ հաստատուած և գրաւկամ շրջամակմերու մէջ ըմդունելութիւն գտած իր բամախօսութիւնմերով:

* * *